

Podíl Brněnské sociologické školy na rozvoji terénního výzkumu u nás

MOJMÍR HÁJEK

Katedra sociologie filosofické fakulty UJEP, Brno

Rychlý nástup sociologie u nás od první poloviny 60. let nás nutně přivádí k tomu, abychom si položili také otázku, jaké jsou vývojové předpoklady této situace. Od druhé poloviny 50. let se setkáváme s dosti zřetelnou snahou už v této době připustit nejednoznačný výzkum, relativně samostatný, později přímo *sociologický výzkum* jako plně oprávněný a vědecky adekvátní gnoseologický přístup k postižení sociální reality. Tím se „otvírá“ problematika vývojové zákonitosti i nezbytnosti obnovy sociologie jako svéprávné vědecké disciplíny z jejích marxistických pozic. Pro tematiku mého příspěvku je závažné, že je to právě sociologický výzkum, kterým se začíná. Objevuje se i úsilí, v němž se specifičnost sociologie jako „nové“ vědecké disciplíny soustřeďuje právě na oblast sociologického výzkumu a jím získaných nových poznatků. Takové pojetí představuje zřetelně koncepci úzkou, jak ukázalo nejen teoretické zdůvodnění plně předmětné oprávněnosti marxistické sociologie, ale jak potvrdil i sám reálný pohyb naší sociologie od 60. let. Tato skutečnost je z hlediska mé tematiky v jistém smyslu *symptomatická*. Signalizuje totiž, že při obnově naší sociologie, v postupném novém rozpracování teorie sociologického výzkumu byla narušena jeho proporčně i programově nutná kontinuita.

Vývojová situace mnohé vysvětlí. *Obnovovaná sociologie v ČSSR v polovině 60. let si rychle a funkčně účinně použití sociologického výzkumu přímo vynucovala*. Bylo třeba dohánět mnoho ze světové produkce i v oblasti sociologického výzkumu. Bylo třeba rychle se orientovat na trendy světového pohybu sociologie. Proto nebylo dost dobře možné ani v oblasti sociologického výzkumu odkazovat více k jeho *podnětné i progresivní minulosti*, než se jevílo nezbytné.

I za této situace, pro vývojovou návaznost našeho sociálně vědeckého úsilí typické, vyrůstá bohatá paleta *sociologicko-*

výzkumných teoretických prací, celkem už dobře fundovaných i orientovaných v současném proudu světové sociologické produkce. Svůj význam má i *přeložená odborná literatura* z oblasti sociologického výzkumu; především živá čtenářská frekvence knihy Stefana Szostkiewicze v její slovenské verzi (*Sociologický výzkum*) byla jistě příznačná.

Souběžně s těmito tendencemi postupuje i bohatě členěný proud konkrétních sociologických či sociálních výzkumů vůbec — hlubších, vědecky adekvátních, ale i méně zdařilých. A přece snad i tak pracovní i vývojově příznačných.

Společným jmenovatelem všech těchto sociologickovýzkumných akcí je jejich pozitivní a progresivní dopad v řešení akutní současné problematiky, diktovaný a vynucovaný především potřebami praxe samé. Ale nejen jimi. Linie *záměrné návaznosti* v údobí nástupu vědeckotechnické revoluce je výhledově i teoreticky postulátem stejně jednoznačným jako nezbytným. Práce Richtovy a jeho kolektivu tu mnohé předznamenal. Jde o nové oceňování lidské osobnosti z hlediska socialistického humanismu, o nezbytnost interdisciplinární vědeckovýzkumné komplexní spolupráce a o specifické integrující určení sociologického výzkumu v této oblasti.

Nutno si však položit otázku: Jsou tyto tvůrčí výboje marxistické sociologie, kvalitativně jistě novátorské a podnětné, v naší sociologickovýzkumné práci i v její teoretické tradici zcela ojedinělé? Nebo je snad jejich širší zázemí aspoň nepřímou předznamenáno už dříve? Bylo předchozí úsilí naší tradiční sociologie poznamenáno už něčím podobným? Odpovědět lze zatím aspoň nepřímou, a to konfrontací s vývojovým odkazem především práce terénně vědecké, která byla vlastní pracovní náplní vědeckého zaměření naší tradiční sociologie — v tomto příspěvku tedy především *Brněnské sociologické školy*.

Přistoupím-li k rámcové bilanci této

školy, nechtěl bych být obviňován z nějakého snad nekritického lokálního patriotismu. Je mi dobře známo, že podobné výzkumné poznávací úsilí, neméně závažné a podnětné, vyrůstalo i jinde, především v oblasti *Pražské sociologické školy*, soustředěné kolem osobnosti prof. Josefa Krále: problematika poměšťovacího procesu venkovského okolí města Prahy, soustavná terénní pozornost k sociologické problematice rodinné, nově se vynořující sociologicky podnětná zájmová sféra průmyslového podniku i jiné příbuzné tematické okruhy to jistě ilustrují dosti průkazně. Neméně tvořivý zůstává i přínos Karla Gally v oblasti sociologie venkova (hlavně jeho knižní monografie *Dolní Roveně a Sádky*). Jeho výzkumné úsilí, spojené s analogickou snahou Jaroslava Šímy v oblasti sociálních deprivací mravně vadné mládeže či regionálních sociologických výzkumů (Železné hory), zasahuje v letech okupačních i na Moravu (v prvním případě Brno a Uherské Hradiště, v druhém případě Moravské Kopanice v oblasti Stareho Hrozenkova na moravsko-slovenském pomezí).

Až bude zpracována zajímavá — a zdá se i závažná — kapitola o činnosti České sociologické společnosti v letech německé okupace, vystoupí jistě ostřeji i její podnětný sociologickovýzkumný přínos v tomto časovém limitu. Zatím to, žel, zůstává jen terra incognita.

Nejinak je tomu jistě i na *Slovensku*, ať jde o sociologickovýzkumné práce sociografického nástinu Slovenska, realizované A. Štefánkem a jeho žáky, nebo o sociologickou sekci Slovenské matice v Martině, jejíž podnětné úsilí bylo likvidováno spolu s činností jiných jejich vědeckých oborů jejím přetvořením na lidověchovnou instituci na jaře v roce 1948, ať jde o jiný zajímavý sociologický výzkumný přístup k problematice slovenských zemanských tradic v Horním a Dolním Jasenu (*Integrálna slovenská dedina*) v případě Ivy Šmakalové, nebo o sociologickovýzkumné rozběhy jiné (akce J. Hirnera, P. Guly, I. Gašparce a mnoha dalších). Dokonce se mi tu jeví návaznost na dnešní sociologické výzkumné úsilí mnohem těsnější než v historických zemích.

Vystupují i jiná významná *sociologickovýzkumná centra dílčí*, která bych pro jejich mnohdy podnětnou pracovní závažnost

nerad označoval za regionální. Patří k nim Plzeň, Olomouc, Ostrava, Hradec Králové, Opava, vzpomenuť už Martin a ještě další.

Ve svém přehledu nemohu ani ve zkratce postihnout bohatou kapitolu vývoje metodologie i konkrétních výsledků sociologických výzkumů nejrůznějšího druhu. Co dále uvádím, má charakter spíše ilustračního záběru než vyčerpávajícího přehledu. Platí to i pro podnětný přínos jiných speciálních společenských věd, ustavených historicky již dříve, mimo rámec tradiční sociologie — tedy především etnografie, folkloristiky, jazykovědy (hlavně dialektologie), statistiky, demografie, ekonomie a jistě i mnoha dalších. Nelze však v této souvislosti nevzpomenout na celostátní konferenci českých a slovenských etnografů ve slovenské Smolenici SAV a ČSAV za živé mezinárodní účasti (NDR, Maďarska, Polska, SSSR) v roce 1956. V závěru jednání zazněl tu nejen požadavek komplexní spolupráce, ale i akutní nezbytnosti obnovy sociologického výzkumu a tím sociologie vůbec i s jejím vlastním teoretickým zázemím.

Vracím se zpět k otázce vlastního sociologickovýzkumného přínosu Brněnské sociologické školy v minulosti.

Brněnskou sociologickou školou tu rozumím soubor spolupracovníků i přímých žáků vedoucích osobností této skupiny: I. A. Bláhy, F. Chalupného a J. L. Fišchera. Sociální rezonanci, a tím i její vývojový význam, měřím především její diferencovanou pracovní zájmovou funkcí mnohovrstevnatostí. Poněkud jiný přístup k Brněnské sociologické škole, ale po mém soudu i užší, je v pojetí J. Macků či J. Obrdlíkové. Otázce koncepce i vývojové charakteristice Brněnské sociologické školy (i když zdaleka sotva definitivní) je věnován dostupný sborník *Brněnská sociologická škola* (Brno 1967); proto na něj jen odkazují.

Má konfrontace otázky kontinuity současných terénních šetření s výzkumným úsilím Brněnské sociologické školy jistě není náhodná. Snad je uvádím i proto, že ve srovnání s ostatními staršími výzkumnými akcemi je znám lépe. Ale je tu i důvod jiný, závažnější. Přes všechn přínos ostatních sociologickovýzkumných center u nás soudím, že v mnohém ohledu sociologickovýzkumná aktivita Brněnské socio-

logické školy i ostatní její pracovní a vědecké zaměření jsou nejen výraznější, ale i značně *vývojově progresivní*. Je to ovšem otázka otevřená, živá a proto i diskutovatelná.

Nechtěl bych být podezírán z provincionalismu. Proto tu raději cituji L. Nového, vedoucího katedry dějin filosofie a logiky na filosofické fakultě UJEP (ne tedy přímo příslušníka této školy), který určuje vývojový profil Brněnské sociologické školy takto: „Brněnská sociologická škola ve svých hlavních představitelích (Bláha, Chalupný, Fischer) i v mladší generaci badatelů vycházela z kritického realismu, rozvíjela empiricko-teoretické výzkumy, užívala strukturálně funkcionálního pojetí společnosti, žádala hodnotící soudy z hlediska poznání společenské skutečnosti, byla sociologií *společensky angažovanou* (podtrhl M. H.), vesměs v demokratických organizacích i institucích. Stala se v období mezi dvěma válkami nesporně jedním z největších úspěchů badatelské práce filosofické fakulty, patřila k vrcholným projevům celé československé sociologie a byla na úrovni nejvýznamnějších proudů světové sociologie.“ (Citováno z rukopisné verze jeho studie *Padesát let vývoje filosofických oborů na brněnské universitě*, připravené k tisku pro sborník *Padesát let brněnské university*, chystaný k vydání rektoriátem UJEP v Brně.)

V nedávné minulosti byl pro Brněnskou sociologickou školu v zásadní shodě s dnešním stavem našeho sociologickovědeckého a hlavně metodologického přístupu k dané problematice sociologický výzkum především účinným poznávacím nástrojem relativně bezprostředního přístupu sociologa-vědce v jeho snaze o bezprostřední postihnutí sociální reality. Nemá-li tedy sociologický výzkum zatím přímo určující účín při záměrných zásazích a změnách sociální reality, přísluší mu nepochybně už dnes velmi významné místo v jednotném úsilí o její poznání. Brněnská sociologická škola si však byla vědoma toho, že sociologický výzkum *není* jediným zdrojem vědeckého poznávacího přístupu k sociální skutečnosti. Je to zřejmé z jejího poměru k ostatním typům sociálního výzkumu jiných speciálních společenských věd: ekonomie, statistiky, etnografie, folkloristiky, demografie, literární vědy, dialektologie resp. jazykovědy atd. Jejich plná

oprávněnost byla touto školou nejen uznávána, ale i účinně respektována.

Funkční mnohostrannost (tematická i pracovní) je pro Brněnskou sociologickou školu příznačná. Platí to obecně pro její vědecky poznávací i aplikační úsilí. Tím výrazněji se to projevuje právě v oblasti sociologického výzkumu. Nechci předbíhat výsledky příští kritické komparace v tomto směru. Zdá se mi však, že rozpětí její terénní sociologickovýzkumné práce — ve srovnání s dnešním úsilím — je poměrně dosti intenzivní. Rozhodnout tuto problematiku určitěji by ovšem vyžadovalo dílčí monografie. Svůj úkol si proto kladu střídlivěji.

Chci se aspoň pokusit předběžně vymezit základní okruhy *tematického zaměření* i *terénních zájmů* Brněnské sociologické školy. Přitom se nabízí sledovat jejich doprovodný dobový rámec. V první fázi sociologický výzkum školy časově zabírá zhruba rozpětí od prvních rozběhů k němu ve dvacátých letech až do roku 1945 (včetně jeho omezených možností v okupaci); v druhé své fázi vyplňoval časové rozmezí let pookupačních (1945—1950), tedy až do dočasné likvidace sociologie. Pokračuje případně ještě dále v dílčích terénních akcích z první poloviny 60. let, které v mnohém ohledu už signalizují nástup současné vlny marxistického sociologického výzkumu u nás.

Nyní k *první časové fázi výzkumného úsilí Brněnské sociologické školy*. Její pracovní balance registruje tyto její terénní akce:

a) Dílčí úseky sociologického výzkumu — *monografická šetření Velké nad Veličkou*, s rozsáhlým průvodním projektem. Jeho dosah je jistě širší a je účinně aplikovatelný (po použití adekvátních variant či korektur) i dnes, také v jiných oblastech sociologického výzkumu. Z konkrétního materiálu shromážděného v průběhu šetření publikoval A. Obrdlík jen dílčí výsledky *změn sociální mobility* obyvatelstva této vesnice. Z ostatních výsledků byly zveřejněny ještě bratislavský ekonomický příspěvek Karvašův a pražský metodicko-technický příspěvek S. Pirkové-Jakobsonové.

b) Závažný je i sociologický výzkum *problematiky naší nezaměstnanosti* z počátku 30. let, realizovaný za vedení prof. Bláhy sociologickým seminářem filosofické

fakulty MU v Brně. Odtud vytěžila řadu podnětných závěrů stejně tematicky zaměřená studie Bruno Zwickera.

c) Značný rozsah měl i konkrétní sociologický výzkum *vnitřních postojů obyvatelstva k otázce společenského hodnocení jednotlivých profesí*, jejich významu i prestiže, realizovaný v druhé polovině 30. let A. Obrdlíkem a knižně publikovaný v jeho monografii *Volba povolání a veřejné blaho*.

d) Terénní výzkumnou realizací v této časové etapě prošla i dílčí šetření k *problematické stratifikaci*, hlavně dělnické a rolnické, případně i *zemědělské* a také *rodinné* (většinou dotazníkové akce sociologického semináře MU).

Svémi výsledky či jejich rozбором a vyhodnocením nevyústily sice tyto akce v samostatné monografie nebo výzkumné přehledy, ale jejich bohatého dokumentačního materiálu plně i přesvědčivě využil prof. Bláha ve svých progresivních sociologických studiích, vývojově daleko přesahujících dobu svého vzniku. Mám tu na zřeteli především tyto jeho práce: *Sociologie dětství*, *Dnešní krize rodinného života*, *Sociologie dělníka a sedláka* i *Sociologie inteligence*.

e) Také průkopnický systematický výzkum *dělnického prostředí* prováděný jiným z Bláhových žáků, Jaroslavem Hanáčkem, patří do stejného časového rozmezí.

f) V tomto přehledu výzkumné bilance první fáze Brněnské sociologické školy je výrazným způsobem zastoupena i *sociologie venkova*.

Především tu jde o konkrétní práci jejího brněnského představitele, profesora na Vysoké škole zemědělské v Brně, Tomáše Čepa, z jehož bohaté pracovní zně si v tomto rámcovém přehledu zaslouží registrace aspoň jeho šetření *životní potřeby zemědělské rodiny*. Mohu-li v této souvislosti být osobní, připojuji k tomu i svá *Sociologická šetření moravské vesnice v rozpětí generačním* (Neslovice 1904 až 1934).

g) Jinou kategorií sociologickovýzkumného úsilí první fáze Brněnské sociologické školy tvoří i práce Bláhových žáků a posluchačů, předkládané jako *studie seminární a státní* (obdoba dnešních prací diplomových) a *práce disertační*. Samy o sobě by si zasloužily nejen vyčerpávajícího

přehledu, ale i kritického rozboru a vývojového vyhodnocení.

h) Léta okupace první fázi terénně výzkumné práce Brněnské sociologické školy završují. Při omezených výzkumných možnostech se tato práce soustředila především v České sociologické společnosti. Její brněnská odbočka tyto postupy vždy koordinovala s činností pražského centra. Platí to zřejmě především pro sociologický výzkum *mravně vadné mládeže*, uskutečněný v ženských záchytných ústavech v Brně a Boskovicích (šetření dr. Obrdlíkové, doc. Kolaříkové a dr. Němcové-Hořavové) i v chlapeckých výchovných ústavěch v Uherském Hradišti. (Vedle mne se na něm podíleli K. Klika a F. Slavík).

i) Stísněné sociologickovýzkumné poměry za okupace hledaly i své adekvátní formy pracovní realizace. K těmto akcím patří informační a dokumentační sociologický výzkum *vývojové situace rozvojových zemí*. Z podnětu pražského vedení ČSS byl proveden mezi žactvem brněnských středních škol, především husovického gymnasia, z tehdy u nás dostupné české i cizojazyčné literatury, z kmenových fondů brněnské UK i některých pražských knihoven. Svým účastníkům poskytl vedle podnětných informací i vítanou erudici jazykovou. Výsledky těchto šetření byly odesílány pravidelně do pražského centra ČSS.

j) Integroující vazby s Prahou se promítly také v *terénních výzkumech*. Rozsáhlá sociologická šetření společenských poměrů v oblasti Železných hor z let okupace (realizovaná pražskou ČSS) měla i svou výraznou obdobu moravskou, především v provedení *komplexního sociologického výzkumu Moravských Kopanic* (Pod vedením prof. Gally a dr. Šímy jsem se ho také zúčastnil).

k) Do rámce první etapy výzkumného úsilí Brněnské sociologické školy lze začlenit i analogickou akci prof. Aleše Bláhy, syna prof. I. A. Bláhy, tehdy zaměstnance Škodovky, dnes profesora VŠT v Bratislavě. Aleši Bláhovi šlo o zásadní *problematicku vzájemného poměru práce fyzické i psychické* i jejich rovnovážného hodnocení. Teoretické závěry těchto šetření — zůstaly většinou na úrovni předvýzkumu — byly zpracovány a uveřejněny až po roce 1945, například v příslušných roční-

cích Sociologické revue, v Naší době i jinde.

Druhá časová etapa výzkumů Brněnské sociologické školy zahrnuje především léta po osvobození (1945—1950), případně zasahuje až do první poloviny 60. let.

a) Centrem sociologicko-výzkumné terénní práce zůstává především Bláhův sociologický seminář na filosofické fakultě MU v Brně. Objevuje se tu velmi brzo časem i značně intenzivní vztah sociologického šetření k potřebám praxe, především k problematice veřejného života. Sociální objednávku nového typu sociologického výzkumu vytvářejí zájmové i institučně akutní potřeby plánování Zemského a studijního ústavu pro výzkum a plánování v Brně. Šlo tu především o *sociologicko-výzkumné přehledy specifikované na dílčí tematické okruhy jednotlivých teritoriálních oblastí*. Analogický způsob výzkumné spolupráce se ve větším rozsahu objevuje o něco později především v Olomouci. Částečně se podobné záměry realizovaly i v Ostravě (plánovací referát KNV, referent J. Smetivý) a konečně i v Gottwaldově (přes ZSÚ v Brně). K podobnému pracovní výzkumnému kontaktu došlo jen minimálně s plánovacím referátem KNV v Brně (komplexní sociálně architektonický výzkum Vlasatic). Iniciativnější byl v realizaci dílčích terénních sond brněnský Úřad ochrany práce: vzorkové věkové průřezy sociálních vrstev venkovského obyvatelstva v souvislosti s výhledově už tehdy plánovanou potřebou začleňování pracovních sil, hlavně do průmyslu (Hrotovicko, Novoměstsko atd.). Nulově vyzněla výzkumná spolupráce s plánovacím referátem KNV v Jihlavě.

b) V těchto oblastních terénních sociologických výzkumech, technicky uskutečňovaných zpravidla dvojfázově či trojfázově, šlo o nejrůznější *tematické okruhy hmotného životního slohu příslušné regionální populace* (bydlení, šacení, výživa, zdravotně hygienická situace atp.), o *problémy duchovního životního slohu tohoto obyvatelstva* (otázky kulturní, administrativně správní), případně o *problémy ekonomicko-pracovní* (problematika profesionální, trendy komunikační, spádové, projevy sociálně patologické atp.). Cílem těchto akcí byly potřeby sociálně aplikační, resp. sociálně rekonstrukční. Převažovaly tu *výzkumy účelové*, proto nebylo ani dostatek

času na jejich širší teoretické rozpracování a vyhodnocení. Stále citlivý a živý vztah k celému pohybu šetřené problematiky však zůstával vždy samozřejmým metodickým příkazem.

c) Teritoriálně byla do těchto našich výzkumů zahrnuta *značná část severomoravského pohraničí*. Nejčastěji se postupovalo v dílčích etapách po jednotlivých správních okresech. Pracovně tematická naléhavost výzkumů bývala koordinována s akutní potřebou jednotlivých plánovacích referátů KNV.

Konkrétně promítnuto zabíralo naše šetření (podle správního rozdělení z konce 40. let) především tato území: Staroměstsko, Štítecko, Vidnavsko, Javornicko, Osoblažsko, i některé okresy vnitřní, k předchozím správním oblastem často těsně přilehlé (ne ovšem výlučně): Zábřežsko, Jesenicko, Rýmaňovsko, Bruntálsko a Moravskobereounsko.

d) Jinou specifickou variantu příbuzných šetření v druhé fázi výzkumného úsilí Brněnské sociologické školy vytvářely *terénní záběry ekologicky specifických oblastí* jako Moravské Kopanice a Horní Vsacko. Tematicko-pracovní úkoly tu byly podobné; byly obměňovány podle perspektivních potřeb příslušné zájmové instituce (plánovacího referátu KNV v Gottwaldově).

Celý soubor těchto výzkumů byl realizován komplexně týmově posluchači Bláhova sociologického semináře MU v Brně (za mého organizačního i metodického vedení pro Ostravu i Gottwaldov). Složitější byly formy realizace v oblasti olomouckého KNV. Svými akutními problémy se stále zřetelněji hlásilo i Ostravsko. Zde byl proveden nejen již zmíněný dvojfázový výzkum *Osoblažska*, ale i úkoly další: *sociologický výzkum komunikační spádnosti pracovního dojiždění obyvatelstva venkovských oblastí Ostravska*, do ostravského centra, případně do jiných průmyslových aglomerací, jako Trinec, Karviná atp. (denního, týdenního i měsíčního). Šlo o zjištění nejen rozsahu objektivních faktů (autobusového spojení, tehdy v prudkém pohybu), ale především sociálně psychických postojů šetřeného populačního vzorku. Šetření byla prováděna dilem v regionálním okruhu Hlučínska, dilem v analogickém okruhu Jablunkovska, v oblastech pro danou problematiku na Ostravsku

nejtypičtějších. (V průběhu šetření došlo k těsné odborné spolupráci s Čeňkem Adamcem z Ústavu pro výzkum veřejného mínění v Praze.) Koordinaci zajišťoval Slezský studijní ústav v Opavě, hlavně jeho nově zřízené sociologické pracoviště vedené tehdy J. Rychnovským.

Ve druhém případě byla terénní šetření odrazem týmové spolupráce členů Bláhova brněnského semináře; za mé iniciativy realizovali velmi akutní problematiku širšího společenského i pracovního dosahu, a to problematiku *ostravského alkoholismu*. Obávám se, že jeho aktuálnost nebyla jen úzce dobová. Bylo by proto jistě vhodné, zůstaly-li výsledky těchto šetření úředně či archivně někde zachovány, konfrontovat je s analogickým úsilím přítomným.

e) Vlastním těžištěm výzkumných snah Brněnské sociologické školy v její druhé fázi z konce 40. let však zůstává především I. A. Bláhův *komplexní sociologický výzkum města Brna*. V terénu byl proveden hlavně v roce 1947. Jeho teoretický projekt najdeme v posledním ročníku Sociologické revue. Pokud je mi známo, byl přetištěn v Cahiers internationaux de sociologie a stal se tak i dnes nedílnou kmenovou součástí výzkumného úsilí světové sociologie.

Díleč výsledky uvedeného komplexního šetření byly dílem publikovány v Sociologické revui, dílem zatím zůstávají archivním materiálem, uloženým hlavně v Městském archivu v Brně.

f) K Bláhovu sociologickému výzkumu brněnské městské aglomerace přiléhal sociologický výzkum uskutečněný Výzkumným ústavem pedagogickým v Brně rovněž v druhé polovině 40. let. Byl zaměřen na *zjišťování podkladů sociálně výchovné školské i mimoškolské problematiky brněnského žactva*. Byl realizován L. Bočkem a jeho spolupracovníky z VÚP.

g) Jisté svědectví o zájmové škále Brněnské sociologické školy v této druhé časové fázi vydávají i *sociologické disertace* Bláhových žáků a posluchačů, a ovšem i jejich práce seminární a státní. Také vyhodnocení této vývojové souvislosti bude jistě podnětné a charakteristické.

h) Publikacně i pracovně z této druhé etapy výzkumné dokumentace Brněnské sociologické školy zaslouží povšimnutí i terénní šetření J. Obrdlíkové — *problema-*

tika společenské konvence, sociální distance a zaměstnání ženy. Je-li možná i minimální osobní pracovní retrospekce, tedy i má *terénní sociologická šetření sociální kategorie horníků*, provedená v letech 1946 až 1948 v oblasti ROD jako výchozí a v oblasti OKD jako srovnávací. Předcházejí v mnohém ohledu (i když vlastní přístup k celé hornické problematice byl jiný, stejně jako rozdílné byly možnosti pracovní a metodologické) dnešní velký komplexní sociologický výzkum hornické práce a mimopracovních podmínek života horníků v oblasti SOKD, provedený týmovým způsobem v letech 1964—1966 VÚEH v Ostravě, jehož první fáze už byla ukončena. Vzájemná konfrontace projektů i hlavních výsledků obou těchto v zásadě přece jen odchylných typů sociologického výzkumu hornické problematiky (externího a interního přístupu) ukazuje ve svých uzlových bodech výraznou, až překvapivou shodu. Také to podtrhuje zcela zřetelně nezbytnost těsné kontinuity v oblasti teorie i praxe našeho sociologického výzkumu.

Tento letmý přehled sociologických šetření Brněnské sociologické školy nezahrnuje ani zdaleka celou jejich sociologicko-terénní problematiku. Patří-li do její oblasti i záležitosti institučně organizační, technické, personálně odborné, případně i další, otevírají se nám tu jistě i jiné zajímavé a závazné souvislosti. V tomto příspěvku mi však jde o něco závažnějšího. Mám-li na zřeteli především zásadní problémy teorie a metodologie sociologického výzkumu (včetně jeho procedur a technik) a především jejich domýšlení v oblasti celé sociální reality, přínos Brněnské sociologické školy zdaleka není malý a zanedbatelný. Ve svém komplexním dosahu zůstává nejen podnětný, ale i široce tvůrčí. U prof. Bláhy vycházejí jeho osnovné poznávací principy z jeho specifické koncepce kritického realismu. Aplikovány na celostní kontext sociální skutečnosti, tvoří podnětnou, široce otevřenou a přitom rozpracovanou koncepci strukturálního funkcionalismu. Jsou vlastním východiskem celého jeho díla. I tato integrace specifické sociologickovýzkumné problematiky, dovedená přes rovinu obecně metodologickou až po základní principy interpretace, případně i hodnocení sociální reality vůbec, je nejenom dobově příznačná, ale zasahuje i vývojovou problematiku dneška.

Problematika obecné metodologie sociologického výzkumu a vědy vůbec vytváří v Brněnské sociologické škole samostatný úsek, v lektérním ohledu podnětný i dnes; Chalupný označil jednu část své *Sociologie* názvem *Sociologická metoda*. Její zobecněná teoretická rovina působí v dosahu mnohem širším než jen sociologickovýzkumném, i když ani ten nenechává stranou. (Viz např. metodologickou problematiku bratislavské katedry sociologie na filosofické fakultě UK v interpretaci dr. Hojčové).

V Brněnské sociologické škole mají zásadní dosah pro vystopování vývoje metodologických i vědeckoteoretických souvislostí nejen v oblasti sociologického výzkumu, ale i v poznávacím přístupu k realitě vůbec (tedy hlavně v rovině obecně vědovslovné metodologie) studie J. L. Fischero-
vy, a to v celém rozpětí jeho díla. Uvádím tu aspoň nejzávažnější z nich: studii *Über die Zukunft der europäischen Kultur*, dále teoretická prolegomena obou dílů *Krise demokracie* a hektografovanou verzi *Uvedení do vědy*. Právě tyto souvislosti díla Fischero-
vy mají svůj živý doprovod v řadě jím publikovaných statí a studií, včetně jeho osobně pracovních vystoupení na nejrozličnějších sjezdech a odborných diskusích v cizině.

* * *

Závěrem své bilance bych se chtěl ještě zastavit právě u těch rysů Brněnské sociologické školy, které pro ni považují za převažující, funkčně i pracovní adekvátní, v mnohém typické a proto i výhledově účinné. S výhradou zatímni nerozpracovanosti dílčích aspektů celé této výzkumné problematiky soudím, že pro terénní úsilí Brněnské sociologické školy jsou charakteristické tyto rysy:

a) *Komplexní přístup k pojetí sociologického výzkumu*, a to i vzhledem k ostatním úsekům předmětného určení sociologie jako specifické vědecké disciplíny.

b) *Relativně menší tematická členitost sociologicko-výzkumného terénu*, podmíněná sociologicky ne ještě dosti živě rezonujícími požadavky praxe i teorie. Celá situace byla silně vyhrocena omezeností realizačních příležitostí sociologického výzkumu všeho druhu, která komplikovala pro Brněnskou sociologickou školu typickou

snahu po relativně celostním pojetí sociologického výzkumu v terénu.

c) *Důraz na bezprostřední vědecko-empirický přístup k sociální realitě i v její složce sociálně psychologické*. Výzkumné úkoly Brněnské sociologické školy byly vědomě i záměrně stavěny proti orientaci převážně či dokonce výlučně studijně knižní.

d) *Symptomatickým rysem* šetření Brněnské sociologické školy jsou její *ne vždy postačující zobecnění*. Nebyly vždy dostatečně vyhodnoceny ani teoreticky zpracovány bohaté zkušenosti i závěry empirického materiálu, výzkumně někdy velmi pracně dosaženého. Rozsáhlost i naléhavost úkolů, před něž byla škola stále znovu stavěna, tu zřejmě vedla k nežádoucí restrikcí.

e) *Do jisté míry to vyvažuje její systematický zájem, hlavně teoreticko-koncepční*. Především ve výzkumných projektech I. A. Bláhy (Velká nad Veličkou z počátků 30. let a komplexní sociologický výzkum města Brna z druhé poloviny 40. let), omezeněji i v jiných výzkumech, jistě přerůstá specifický pracovní rámec školy. Je nejen vývojově pozitivní, ale i výhledově podnětný.

f) *Orientaci na kvalitativní metody i metodické postupy* je v Brněnské sociologické škole dávana přednost před postupy kvantitativně statistickými (po mém soudu aspoň dnes zase jednostranně přexponovanými). Celá tato problematika by vyžadovala svého specifického rozpracování a vyhodnocení.

g) *Společenská angažovanost* v souvislosti s výzkumnou prací Brněnské sociologické školy v terénu je rovněž zřejmá. Týká se řešení konkrétních, společensky naléhavých otázek i zájmů, včetně praktických důsledků či zásahů, které byly z výzkumných závěrů vyvozeny.

h) *Brněnská sociologická škola v terénní praxi postupně verifikovala kategorickou nutnost týmové realizace sociologického výzkumu* s pravděpodobnou funkcí prioritou účinného využití různých jejích variant. Tato orientace jistě předjímala dnešní koncepci výzkumu (viz závěry o nezbytnosti sociologickovýzkumné interdisciplinární spolupráce, která v údobí vědeckotechnické revoluce se stává samozřejmostí).

Ve svém příspěvku: jsem ani zdaleka nevyčerpал celý rozsah problematiky daného tématu. Ani sociologickovýzkumné aspekty a styčné plochy s jinými sociálními, historickými či kulturně humanitními vědami. Nejsem kompetentní uzavírat tuto bilanci definitivně. Ale i tak se mi zdá, že výzkumná bilance Brněnské sociologické školy, těsněji či volněji spjatá s výzkumným úsilím jiných speciálních historicko-sociálních věd — hlavně etnografie, folkloristiky, historie, jazykovědy (především dialektologie) atp. — je jednoznačně pozitivní. Ověření toho v plném rozsahu zůstává ovšem otevřenou záležitostí příštích monografií.

Použitá literatura

- Sociologická revue, Brno 1930—1939, 1945 až 1949.
- Sociologický sborník (Slov.), Martin 1946 až 1948.
- Sociologický časopis, Praha 1965—1967.
- I. A. Bláha, *Sociologie sedláka a dělníka*, 2. vyd. Praha 1937.
- I. A. Bláha, *Sociologie inteligence*, 2. vyd., Praha 1937.
- E. Chalupný, *Systém obecné sociologie* (1.—5. díl, s kolisající chronologií edice jednotlivých dílů).
- J. L. Fischer, *Krise demokracie*, I, II, Brno 1937; hlavně teoretická prolegomena obou dílů.
- J. L. Fischer, *Uvedení do vědy*, Praha 1963/1964; hekt. vyd. VÚOŠ.
- J. L. Fischer, *Hypotéza vývoje pracovního profilu odborného dělníka a středního odborného pracovníka v odvětví strojírenství*, Praha 1964.
- J. L. Fischer, *Struktura pracujících ve strojírenství*, Praha 1965.
- Informativní příručka k sociologickému průzkumu pracovních i mimopracovních podmínek života horníků v dolech OKR, Ostrava 1964.*
- Závěrečná zpráva o komplexním sociologickém výzkumu práce a života horníků v oblasti SOKD, oponovaný rukopis, Ostrava 1966.*
- V. Lamser, *Základy sociologického výzkumu*, Praha 1966.
- Sborník *Sociální struktura socialistické společnosti*, Praha 1966.
- J. Klofáč—V. Tlustý, *Soudobá sociologie*, I, II, Praha 1965, resp. 1967.
- R. Richta a kol., *Civilizace na rozcestí*, Praha 1968.
- P. Machonin a kol., *Změny v sociální struktuře Československa a dynamika sociálně politického vývoje*, Praha 1967.

Резюме

Моймир Гаек: Доля Брненской социологической школы на развитии исследования местности

В своей статье автор пытается определить непрерывность и эволюционно-исторические взаимные связи доли Брненской социологической школы на развитии социологического исследования у нас. Необходимость такой задачи автор объясняет ретроспективно. Создание предметного поля марксистской социологии, временные корни которого доходят у нас до второй половины 50-х лет, находит свой исходный пункт в функциональном применении социологического исследования при познавательном доступе социальной реальности. Автору известны особенности эволюционной обстановки нашего социологического исследования (актуальные вопросы трудовой тематики, необходимость ускоренного устранения несоответствия с темпом мировой продукции), неотложность которой необходимо подавляла генетические связи.

Автор задает себе вопрос, насколько этот качественно новый процесс своими теоретическими предположениями и аналитическими последствиями в наступлении научно-технической революции является полностью закономерным, имеет свой более широкий тыл предзнаменованно уже предшествующим развитием местного исследования у нас. Припоминает существование ряда его традиционных центров в прошлом (Пражская социологическая школа, усиление профессора К. Галлы, Словакия — главным образом Братислава и социологический отдел Матицы в Мартине и др.). Он убежден об оригинальном месте Брненской социологической школы в этой области. Ее исследовательскую работу показывает в двух эволюционных эпохах; их поворотным пунктом является 1945 год. Далее автор характеризует комплексную концепцию исследования Брненской социологической школы, стремясь при этом об научное постижение социальной реальности, анализирует ее гнозеологический трудовой методический выход (критический реализм, переходящий в функциональный структурализм), очерчивает профиль их творческих личностей: И. А. Благи, Ем. Халушного и И. Л. Фишера. Стремится показать, чем каждый из них непосредственно способствовал в этом направлении современному положительному балансу Брненской социологической школы.

Автор конкретизирует это богатый обзором их непосредственных исследований на местности. Для первого фазиса самым известным считает монографические социологические исследования И. А. Благи моравско-словацкой деревни — Велке над Величкой (нач. 30-х лет). Им вторят и другие исследования: так напр. А. Обрдик (социальный престиж отдельных профессий), Б. Цивкер (проблематика брненской безработицы в 30-х годах), Т. Чена (хозяйственные потребления земледельческой семьи) и автора самого (социологическое исследование моравской деревни в промежутке одной генерации).

Второй этап местного усилия Брненской социологической школы имеет выразительную доминанту в комплексном социологическом исследовании гор. Брно (Блага, 2-я половина 40-х лет, и с международным откликом, и в региональных расследованиях североморавской пограничной области и социально-экономически специфических областей (Горни Вацко, Моравске Копанице), реализованные в большинстве случаев под руководством автора студентами социологического семинара университета им. Масарика в Брно.

В дальнейшем контексте автор пытается уточнить научное значение социологического исследования Брненской социологической школы в ряде его параметров. (Его эмпирическо-теоретический характер, контрастирующий с социально-спекулятивным мышлением, прочие теоретические основы исследования и их более широкое объективное место назначения, постепенное развитие методов и техники местного порядка, реализация исследования на местности интердисциплинарным проведением, и наконец его общественная ангажированность в двойной равнине его заключений: теоретически суммирующих в области социологии общей и участковой (гл. образом промышленности, деревни, воспитания, социальной стратификации и т. д.) и практически аннотационных (прежде всего для общественных потребностей планирования).

Свою статью автор заканчивает установлением, что социологически-исследовательская работа Брненской социологической школы как целое (хотя ее оценка видно еще не окончена) является не только значительной в ее историчности, иногда в трудовом тематическом приоритете и в комплексной разработке усилия по научным познаниям специфических участков интереса социальной реальности, но он убежден и в том, что творческий и прогрессивный вклад местной работы Брненской социологической школы отражается и в современном социологически-исследовательском усилии. В этом направлении инициативно перерастает ее историческую обусловленность.

Summary

Mojmír Hájek: The Contribution of the Brno Sociological School to the Development of Field Research in Czechoslovakia

In his paper the author tries to define the continuative and developmentally historical connections of the contribution of the Brno Sociological School to the development of sociological research in this country and explains the necessity of such a task retrospectively.

The formation of the objective field of Marxist sociology, whose roots in time reach to the second half of the fifties, finds its starting point in the functional application of sociological research in the cognitive approach to social reality. At the same time, the author realizes the specific developmental situation of our sociological research (acute problems of the working themes, the necessity of a quick elimination of the disparity between the rates of production on this level

in this country and in the world), the urgency of which necessarily pushes the genetical contents to the background.

He then puts the question to what extent the previous development of field research in this country has influenced this qualitatively new process, quite lawful with regard to its theoretical presumptions and to the consequences of its application at the threshold of the scientific-technical revolution. He recalls the existence of a number of its traditional centers in the past (Prague Sociological School, Prof. K. Galla's efforts, Slovakia — especially Bratislava, and the Sociological Department of the Matica at Martin). He is convinced of the prominent place the Brno Sociological School occupies in this sphere and projects its research work into two developmental stages, the turning-point of which is the year 1945. He characterizes the complex conception of the research realized by the Brno Sociological School in its efforts to grasp social reality, analyses its gnoseological working-methodical starting point (critical realism changing into functional structuralism), outlines the profile of its creative personalities: I. A. Bláha, E. Chalupný, J. L. Fischer, and tries to infer the direct contribution of each of them to the present assets of the Brno Sociological School in this respect.

The author demonstrates the above-mentioned situation by presenting a rich survey of the school's direct field researches. He considers Bláha's monographic sociological investigations into the typical Moravian-Slovak village of Velká on Velička in the early thirties to be most significant for the first phase. Other investigations are carried out simultaneously — e. g. by A. Obrdlík (social prestige of the separate professions), B. Zwicker (problems of unemployment in Brno in the thirties), T. Čep (economic consumption of the farmer's family) and by the author of this paper himself (sociological research of a Moravian village in the life-span of one generation).

The second stage of the field research carried out by the Brno Sociological School has its significant dominant in Bláha's complex sociological research of the town Brno in the second half of the forties, which has roused international interest, and in regional investigations of the North-Moravian borderland as well as of socially and ecologically specific districts (Upper Vsacko, Moravian Kopenice) which were realized, for the most part, under the author's guidance by the students of the Sociological Seminar of the Masaryk University in Brno.

Another context is aimed at a more precise definition of the scientific competence of the Brno Sociological School in a series of its parameters: its empirico-theoretical character contrasting with the socially speculative thinking, solid theoretical research bases and their broader objective specification, the gradual development of methods and techniques of field work, the realization of field research by team and interdisciplinary efforts, and finally its social engagement on two levels

of its conclusions: 1. theoretically summarizing in the area of general sociology as well as of the separate sociological disciplines (especially the sociology of industry, of education, of social stratification, rural sociology, etc.) and 2. applied in practice (primarily for the needs of public planning).

The author concludes his article not only by ascertaining that, on the whole, the sociological-research work realized by the Brno Sociological School (though its evaluation has certainly not yet been definitely concluded)

is of importance in its historicity, sometimes in its working-thematical priority and in the complex elaboration of the efforts to acquire scientific knowledge of the social reality in the specific spheres of interest, but he is also convinced of the fact that the creative and progressive contribution of the field work of the Brno Sociological School is reflected in the contemporary sociological research. In this sense it stimulatatively outgrows its given historical conditions.